

เกษตรพันธสัญญากับการศึกษาพลวัตการปลูกข้าวโพดบ้านท่างาม ตำบลห้วยแอ่ง อำเภอเมือง
จังหวัดมหาสารคาม พ.ศ. 2510-2568

Contract Farming and the Study of Maize Cultivation Dynamics Ban Tha Ngam,
Huai Aeng Subdistrict, Mueang District, Maha sarakham Province, 1967-2025

ธีรเมธ พรหมศิริเดช,^{1*} ชลธิชา ระดาพงษ์,¹ ณัฐธิดา การบรรจง,¹ เบนัญญาทิพย์ ไชแสง¹ และ สุภาภรณ์ สิมมาทอง¹
Teeramet Promsiridet,^{1*} Chonthicha Radapong,¹ Natthida Kanbanjong,¹ Benyathip Khaisannong¹
and Supaporn Simmathong¹

Received 14 January 2026, Revised 5 February 2026, Accepted 9 February 2026

ABSTRACT

This academic article aims to study the dynamics of contract farming for maize cultivation in Ban Tha Ngam, Huai Aeng Subdistrict, Mueang District, Maha Sarakham Province, between 1967 and 2025. The study employs a local historical research methodology, collecting data through document research and oral history interviews. The results are presented in a descriptive analysis format. The findings indicate that in the early period before the 1970s, glutinous maize was grown along the Huai Aeng canal and at the edges of rice fields. In the second period, from the 1970s to the 2000s, the construction of the Huai Aeng reservoir facilitated maize cultivation, leading to its expansion as a key economic crop for the community. In the third period, from the 2000s to 2025, maize cultivation in Ban Tha Ngam became a contract farming system. Villagers borrowed maize from the community to sell, relying on kinship ties to negotiate terms. Simultaneously, investors stipulated that farmers must purchase seeds, fertilizers, and chemicals from them, with investors guaranteeing a repurchase price for the maize – all under verbal agreements. The villagers of Tha Ngam adapted to the limitations of power relations by leveraging their social capital and creating a roadside market along the Maha Sarakham-Roi Et road. This market serves as a distribution point for their products while also allowing them to control production and set their own prices.

Keywords: Contract farming 1 dynamics 2 Corn cultivation 3

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพลวัตของการประกอบอาชีพปลูกข้าวโพดภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญาบ้านท่างาม ตำบลห้วยแอ่ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ระหว่างปี 2510–2568 ด้วยวิธีการศึกษาแบบประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เก็บข้อมูลจากเอกสาร(Document research) และการสัมภาษณ์แบบประวัติศาสตร์บอกเล่า (Oral History) นำเสนอในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า การปลูกข้าวโพดในยุคแรกก่อน ทศวรรษ 2510 มีการปลูก

^{1*} สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ต.ขามเรียง อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม 44150
majoring in History, Faculty of Humanities and Social sciences, Mahasarakham University, Kham Rieng Subdistrict,
Kantharawichai District, Maha Sarakham Province 44150, Thailand.

* Corresponding author: Tel. 06-3273-0542, E-mail address: teeraramed@gmail.com

ข้าวโพดข้าวเหนียวบริเวณคลองห้วยแอ่ง และตามหัวไร่ปลายนา ยุคที่สองชุมชนบ้านท่างามกับหน้าต่างแห่งโอกาส ทศวรรษ 2510-2540 เกิดการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยแอ่งขึ้นทำให้เอื้อประโยชน์ต่อการปลูกข้าวโพด จึงเกิดการขยายตัวของการปลูกข้าวโพดจนกลายเป็นพืชเศรษฐกิจของชุมชนบ้านท่างาม เข้าสู่ยุคที่สามหลัง ทศวรรษ 2540-2568 การปลูกข้าวโพดของชุมชนบ้านท่างามกลายเป็นการปลูกข้าวโพดแบบเกษตรพันธสัญญา ที่ชาวบ้านมีการหยิบบ่มข้าวโพดในชุมชนไปขาย โดยอาศัยระบบเครือข่ายในการต่อรองสร้างเงื่อนไข ขณะเดียวกันนายทุนตั้งเงื่อนไขว่าเกษตรกรต้องซื้อเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย และสารเคมีต่าง ๆ จากนายทุนและนายทุนรับซื้อข้าวโพดคืน ในลักษณะสัญญาประกันราคา ซึ่งทั้งหมดเป็นสัญญาปากเปล่า ชาวบ้านท่างามปรับตัวจากข้อจำกัดของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (Power Relations) ด้วยการดึงศักยภาพจากทุนทางสังคม (Social Capital) ผสานกับการสร้างตลาดริมถนนสายมหาสารคาม-ร้อยเอ็ด เพื่อใช้ระบายสินค้าอีกทั้งยังสามารถควบคุมผลผลิตและกำหนดราคาได้เอง

คำสำคัญ: เกษตรพันธสัญญา 1 พลวัต 2 การปลูกข้าวโพด 3

บทนำ

ระบบเกษตรพันธสัญญา หรือที่เรียกในภาษาอังกฤษว่า Contract Farming กล่าวโดยภาพรวม คือรูปแบบของความร่วมมือระหว่างเกษตรกรรายย่อยกับภาคเอกชนหรือภาคอุตสาหกรรม ซึ่งมีความต้องการผลผลิตทางการเกษตรเพื่อนำไปแปรรูปหรือจำหน่ายต่อในตลาด มีลักษณะสำคัญคือ การทำข้อตกลงล่วงหน้าระหว่างทั้งสองฝ่าย โดยในสัญญาจะระบุเงื่อนไขที่แต่ละฝ่ายต้องรับผิดชอบอย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นปริมาณผลผลิต มาตรฐานคุณภาพ ราคา หรือระยะเวลาในการส่งมอบการทำสัญญาในระบบนี้อาจอยู่ในลักษณะลายลักษณ์อักษร หรือเป็นเพียงข้อตกลงด้วยวาจา โดยรูปแบบของเกษตรพันธสัญญาในแต่ละพื้นที่อาจแตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับประเภทของสินค้าเกษตร พื้นที่เพาะปลูกและศักยภาพของเกษตรกร ตัวอย่างที่พบได้บ่อย เช่น โรงงานแปรรูปจะเป็นฝ่ายจัดหาปัจจัยการผลิตให้เกษตรกร ไม่ว่าจะเป็นเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืช รวมถึงการให้คำปรึกษาด้านเทคนิคการเกษตรด้านการปลูกและการควบคุมคุณภาพ ซึ่งเกษตรกรมีหน้าที่ดูแลการเพาะปลูก และส่งมอบผลผลิตให้กับโรงงานตามเงื่อนไขที่ได้ตกลงกันไว้ (เจตนันต์ ทุมพันธ์, 2552)

บ้านท่างาม ตำบลห้วยแอ่ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่าง จังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ด มีถนนสายมหาสารคาม-ร้อยเอ็ด ตัดผ่านตัวหมู่บ้านอยู่ห่างจากตัวอำเภอเมืองมหาสารคาม 24 กิโลเมตร ชุมชนบ้านท่างามมีระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิม มีการทำนาเป็นหลักอีกทั้งมีการทำสวนทำไร่ ปลูกผัก ปลูกข้าวโพดเพียงบางส่วน ตามส่วนหัวไร่ปลายนาบริเวณคลองห้วยแอ่ง จุดประสงค์เพื่อปลูกไว้เพื่อกินและเลี้ยงสัตว์ (ทองศรี คำสมศรี, การสื่อสารส่วนบุคคล, 24 สิงหาคม 2568)ต่อมาได้มีการปรับเปลี่ยนกิจกรรมทางการทำเกษตรเพื่อการค้าขายมากขึ้น ในช่วงต้นปี 2500 คลองห้วยแอ่งบ้านท่างามค่อนข้างแห้งแล้งและมีสภาพดินแข็ง เนื่องจากพื้นดินเป็นดินทรายพัดมาทับถมจากที่อื่น จึงไม่สามารถกักเก็บน้ำมาเพื่อไว้ใช้ทำการเกษตรได้ ภาครัฐจึงมีการสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยแอ่งขึ้น (ภาควิชาประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2545) ส่งผลให้เกษตรกรปลูกพืชได้จำนวนที่เพิ่มขึ้น เช่น ข้าวโพด ที่มีการปลูกมากถึง 6 หมู่บ้าน คือ บ้านโด บ้านโนนแสนสุข บ้านห้วยแอ่ง บ้านดอนไฮ บ้านนาแพง และบ้านท่างาม ของตำบลห้วยแอ่ง หลังจากนั้นข้าวโพดจึงกลายเป็นพืชเศรษฐกิจหลักในช่วงเวลาหนึ่ง และได้เข้ามาทดแทนการทำนาของชุมชนบ้านท่างาม

ในห้วงที่ชุมชนบ้านท่างามมีการปลูกข้าวโพดแบบเกษตรพันธสัญญา มีความน่าสนใจเมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนอื่นในอำเภอต่าง ๆ ของจังหวัดมหาสารคาม ซึ่งจะเป็นการทำพันธสัญญาด้านการปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์ เช่น เกษตรกรกับนายทุนที่มีการเลี้ยงไก่ภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญาในอำเภอโกสุมพิสัย เป็นการทำพันธสัญญาในระหว่างเกษตรกรกับนายทุนระดับภาคอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ โดยที่มีการทำพันธสัญญาเป็นลายลักษณ์อักษร ในรูปแบบพันธสัญญาที่เป็นทางการมีความชัดเจน (สุรศักดิ์ วงษ์ไธสง, 2563) ขณะเดียวกันชุมชนบ้านท่างาม เกษตรกรทำพันธสัญญากับนายทุนระดับลองลงมาในระดับพ่อค้าทั่วไปในอำเภอเมืองมหาสารคาม ที่ขายเมล็ดพันธุ์พืช ปุ๋ย สารเคมี มีการทำพันธสัญญาแบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ในรูปแบบพันธสัญญาที่ไม่เป็นทางการไม่มีหลักฐานที่ชัดเจน ทว่าพันธสัญญาแบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษรคงยังมีบทบาทในชุมชนบ้านท่างามและดำเนินอยู่ เนื่องจากเกษตรกรบ้านท่างามมีวิธีการจัดการผ่านกระบวนการที่พวกเขาสร้างขึ้น จึงสะท้อนความสำคัญของระบบเกษตรพันธสัญญาที่ไม่เป็นทางการอย่างมีนัยสำคัญ

จากความสำคัญดังกล่าว ผู้ศึกษาจึงมีความสนใจที่จะศึกษาเน้นความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะการปลูกข้าวโพดของชุมชนบ้านท่างาม ที่สัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับระบบเกษตรพันธสัญญา ที่ซึ่งนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ เช่น การวางขายข้าวโพดต้มริมถนนสายมหาสารคาม-ร้อยเอ็ด ทำให้เกิดแคมป์ขายข้าวโพดริมถนนสายร้อยเอ็ด-มหาสารคาม มากที่สุดในช่วงเวลานี้ นอกจากนี้ยังศึกษาในประเด็นการปรับตัวของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโพดชุมชนบ้านท่างาม จากข้อจำกัดที่ชาวบ้านได้เข้าไปสู่ระบบเกษตรพันธสัญญา ทำให้ชาวบ้านเสียผลประโยชน์ (ทองศรี คำสมศรี, การสื่อสารส่วนบุคคล, 24 สิงหาคม 2568) ประเด็นถัดมาศึกษาความสัมพันธ์ของคนกับคนที่สัมพันธ์กับกระบวนการผลิตและการจำหน่ายในรูปแบบต่างๆ รวมทั้งศึกษาความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติ ผู้คนชุมชนบ้านใช้ประโยชน์ของน้ำจากคลองห้วยแอ่งและอ่างเก็บน้ำห้วยแอ่งอย่างไร จะทำให้เข้าใจการเกิดขึ้นและผลกระทบของระบบเกษตรพันธสัญญากับชุมชนบ้านท่างามซึ่งมีการอธิบายอย่างมีพลวัต (dynamic) ผ่านมิติเวลา (Time dimension) กรณีศึกษานี้จึงถูกหยิบมาเป็นประเด็นศึกษาดังที่กล่าวมาข้างต้น

ยุคแรกบ้านท่างามกับการปลูกข้าวโพดก่อนทศวรรษ 2510

ระบบเศรษฐกิจยุคแรกของบ้านท่างามเป็นระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมหรือแบบเพื่อยังชีพ นับว่าเป็นลักษณะโดยทั่วไปในภาคอีสาน มีลักษณะเป็นการผลิตเพื่อยู่ออก เพื่อกินเอง ไม่ได้ผลิตเพื่อแลกเปลี่ยนหรือไว้อขาย ให้ความสำคัญกับเรื่องของปัจจัย 4 และเพื่อใช้ในการบริโภคครัวเรือนเป็นหลัก ซึ่งมีลักษณะที่เรียบง่าย มีกระบวนการผลิตที่ไม่ละเอียดและซับซ้อน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2550) ซึ่งมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติเป็นหลัก นั่นคือ คลองห้วยแอ่งที่อยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน คลองห้วยแอ่งนั้นผูกพันกับชาวบ้านตั้งแต่ซื้อหมู่บ้านไปจนถึงการทำเศรษฐกิจเพื่อเลี้ยงปากเลี้ยงท้องของชาวบ้าน ชื่อบ้านท่างาม เดิมชื่อ บ้านห้วยแอ่ง เป็นชื่อแรกของชุมชนบ้านท่างาม ภายหลังกลายเป็นชื่อตำบลห้วยแอ่ง ของอำเภอเมืองมหาสารคาม การตั้งชื่อหมู่บ้านมาจากบริบททางภูมิศาสตร์ พื้นที่ตามห้วยแอ่งก่อนที่จะสร้างฝายกั้นน้ำ มีลักษณะเป็นหลุมเหมือนครกหินที่สอยงาม และเหมือนโถ่งน้ำ ภาษาคนสมัยก่อนเรียกแอ่งน้ำ จึงเรียกบ้านห้วยแอ่ง (ทองศรี คำสมศรี, การสื่อสารส่วนบุคคล, 24 สิงหาคม 2568)

คลองห้วยแอ่งกับความสัมพันธ์ในดำเนินชีวิตของชุมชนบ้านท่างาม บ้านท่างามแต่เดิมมีสภาพเป็นป่ารก พอมีผู้คนเข้ามาถางป่าจับจองพื้นที่สร้างบ้าน สร้างที่ทำกินตามลำดับมีการใช้ชีวิตที่เรียบง่าย ชีวิตของชาวบ้านมีการดำรงชีวิตแบบหาอยู่หากินตามฤดูกาล ช่วงแล้งหาชุดหอยตามริมคลองห้วยแอ่ง ช่วงหน้าฝนเมื่อมีน้ำ พวกคนใส่ปลา หวานแห ยกเสดุ้งเอาปลา เครื่องจับปลาชาวบ้านเป็นผู้ผลิตใช้เอง และหาได้จากธรรมชาติ สมัยก่อนเมื่อเทียบกับปัจจุบันนั้นสมัยก่อนปลามีเยอะชาวบ้านสามารถทำปลาร้าปีละหลายสิบไหต่อครัวเรือน (ทองศรี คำสมศรี, การสื่อสารส่วนบุคคล, 24 สิงหาคม 256) บริเวณริมคลองห้วยแอ่งมักเต็มไปด้วยพืชผักที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น หน่อไม้ คลองห้วยแอ่งจึงมีฐานะเป็นชุมพรมารเกิดของชุมชนบ้านท่างามในเวลานั้น

รูปภาพที่ 1 คลองขอยจากอ่างน้ำห้วยแอ่ง จากทุ่งนาธรรมชาติสู่การเข้าถึงแหล่งน้ำง่ายขึ้น
ที่มา : นายธีรเมธ พรหมศิริเดช ถ่ายเมื่อ 24 สิงหาคม 2567

รูปภาพที่ 2 อ่างเก็บน้ำห้วยแอ่ง แหล่งน้ำที่พลิกโฉมเศรษฐกิจของชุมชนโดยรอบ
ที่มา : นายธีรเมธ พรหมศิริเดช ถ่ายเมื่อ 24 สิงหาคม 2567

รูปภาพที่ 3 คลองห้วยแอ่ง ปัจจุบันกลายเป็นคลองที่มีตะกอนและต้นเจียน
ที่มา : นายธีรเมธ พรหมศิริเดช ถ่ายเมื่อ 24 สิงหาคม 2567

คลองห้วยแอ่งนอกจากจะมีฐานะเป็นชุมบ่อเกิดของชุมชนบ้านท่างามในเวลานั้น ยังเป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการผลิตปัจจัย 4 โดยเฉพาะในเรื่องเครื่องนุ่งห่ม คือการทำผ้าย้อมครามจากฝ้าย ซึ่งชาวบ้านปลูกและผลิตเองในครัวเรือน ครามที่ใช้ย้อมอาศัยจากดินของคลองห้วยแอ่ง โดยมีหินปูนใต้สะพานเป็นตัวช่วยทำให้สีติดผ้าและให้โทนคล้ายสีจากต้นคราม การทอผ้าในสมัยนี้ส่วนใหญ่ชาวบ้านนิยมทำเพื่อใช้เองในครอบครัว ไม่นิยมขาย เนื่องจากเงินเป็นสิ่งของที่หายากที่จะนำมาซื้อข้าวของ นางทองศรี คำสมศรีได้กล่าวว่า “สมัยก่อนเงินหายากมาก มีครั้งหนึ่งควายไต่บ้านมากินข้าวในนาของพ่อแม่เขา พ่อยายจะปรับไหม 5 สตางค์ แต่เขาไม่มีเงิน จึงยอมยกที่นาให้ถึง 4 ไร่เพื่อไถโทษ” ในยุคสมัยก่อน 25010 นั้นเงินจึงมีค่ามาก และการครอบครองที่ดินหรือผลผลิตทางเกษตร คือทุนสำคัญของครอบครัวและเป็นตัวที่ใช้ผลิตปัจจัยสำคัญนั้นเพื่อเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง

การใช้ประโยชน์ของชาวบ้านกับคลองห้วยแอ่ง ชาวบ้านจะมีโนนเล็กอยู่ริมคลองเพื่อปลูกพืชผักพวก พริก ตะไคร้ ต้นแมงลัก แตงกวา และข้าวโพด การปลูกข้าวโพดสมัยก่อนมีการสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยแอ่ง จะปลูกเป็นพันธุ์ข้าวเหนียวข้อยล้อย และข้าวเหนียวเทียน ซึ่งเป็นพันธุ์ดั้งเดิม ชาวบ้านปลูกและเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ใช้ในฤดูกาลถัดไป ซึ่งลักษณะข้าวโพดสมัยก่อนจะมีลักษณะเมล็ดเล็กไม่สวย เมล็ดไม่เต็มฝักเหมือนปัจจุบัน เนื่องจากปัจจุบันมีการพึ่งพาเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดจากบริษัทที่แสดงในลักษณะเซลล์ขายของ ที่ให้ผลผลิตหลากหลายตามวัตถุประสงค์ผู้ผลิต แต่ไม่สามารถเก็บเมล็ดเพื่อปลูกในฤดูกาลถัดไปได้ บริเวณพื้นที่ปลูกข้าวโพดในอดีตจะเป็นคลองสายเล็กๆ ที่ทอดยาวจากบ้านท่างาม ไปยังบ้านโสกเชือก จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งปัจจุบันคลองสายนี้หายไปเนื่องจากการขยายพื้นที่ของถนน แต่ยังมีปลูกข้าวโพดที่เดิมมาจนถึงปัจจุบัน การปลูกข้าวโพดในยุคนี้จะไม่มีการปลูกเพื่อขาย เอาไว้เพื่อบริโภคและใช้เลี้ยงสัตว์เท่านั้น สัตว์เลี้ยงของชาวบ้านทำงานนิยมเลี้ยงวัว ควาย เลี้ยงไว้ไถดินบ้านและยุงข้าว เพื่อใช้เป็นเครื่องในการทำนาซึ่งถือเป็นอาชีพหลัก เพราะยังไม่มีเทคโนโลยี เช่น รถไถนาเข้ามาเกี่ยวข้องกับการผลิต (กิตติ คำทุย, การสื่อสารส่วนบุคคล, 24 สิงหาคม 2567)

ระบบการผลิตในยุคแรกนี้ ความสัมพันธ์ของคนกับคนในชุมชนบ้านท่างามเป็นความสัมพันธ์ที่เข้มแข็ง มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ที่คนอีสานเรียกว่า“เอาแอง” แปลว่า ช่วยออกแรงหรือช่วยทำ บ้านนี้เธอมาช่วยบ้านฉัน บ้านฉันไปช่วยบ้านเธอ เช่น ในกรณีลงแขกดำนา หรือลงแขกสีข้าว มีการช่วยเหลือไม่หวังค่าจ้างตอบแทน สิ่งที่ได้เป็นมิตรภาพต่อกันผ่านการบอกกล่าวกัน หลักจากเสร็จภารกิจ ก็อาจจะมีการตอบแทนน้ำใจกันเล็กน้อย ด้วยการเลี้ยงข้าวเย็น เลี้ยงลาบไก่ ลาบเป็ด หรือลาบวัว ของกลุ่มชาวบ้านที่มาช่วยเหลือกัน ซึ่งในปัจจุบัน การดำนา หรือ การลงแขกเกี่ยวข้าว กับความสัมพันธ์ที่เคยช่วยเหลือซึ่งกันได้หายไป โดยการเปลี่ยนมาเป็นการว่าจ้างกัน จ้างดำนา จ้างรถหยอดข้าว จ้างรถเกี่ยวข้าว แทนทั้งหมด ในส่วนของกระบวนการผลิตข้าวโพดในอดีตนั้นมีการปลูกไม่มาก จึงมีการผลิตกันเองโดยคนในครอบครัวร่วมกัน (กิตติ คำทุย, การสื่อสารส่วนบุคคล, 24 สิงหาคม 2567)

รูปภาพที่ 4 วัดท่างาม ที่ตั้งศาลาพักริมทางในอดีต กลายเป็นพื้นที่ตั้งร้านข้าวโพดของชุมชนบ้านท่างาม
ที่มา : นายธีรเมธ พรหมศิริเดช ถ่ายเมื่อ 24 สิงหาคม 2567

ในช่วงก่อนปี2510ยังไม่มีเทคโนโลยี การเดินทางของชาวบ้านท่างามสมัยก่อนนิยมขี่เกวียนกับม้าบกจั่น จากความทรงจำของชาวบ้านเล่าให้ฟัง บอกว่าเคยมีศาลาใหญ่หลังหนึ่งซึ่งอายุน่าจะเกิน 100 ปี ปัจจุบันศาลาหลังนี้หายไป ตอนไหนไม่ทราบ โดยตั้งอยู่หน้าประตูวัดบ้านท่างามไว้สำหรับให้ชาวบ้าน หรือข้าหลวงจาก จ.ร้อยเอ็ดที่จะเดินทางไป จ.มหาสารคาม จ.ขอนแก่น ซึ่งเดินทางโดยเกวียนมาแวะพักผ่อนที่นี่ ศาลาที่ใช้แวะพักนั้นถูกสร้างโดยชาวบ้านและนายอำเภอชื่อคุณ คุณพ่อคุณยายก็ได้มีโอกาสร่วมสร้างศาลา ครั้งหนึ่งคุณแม่ของคุณยายมีโอกาสเคยไปคอยรอรับข้าหลวงที่เดินทางมาพักเหนื่อยจากการเดินทางไกลที่ศาลาหลังใหญ่ เพื่อรอรับมะพร้าวจากข้าหลวงมากิน “ข้าหลวงกินน้ำ ชาวบ้านกินเนื้อเป็นของแซ่บที่สุดสมัยนั้น” (ทองศรี คำสมศรี, การสื่อสารส่วนบุคคล, 24 สิงหาคม 2567)

ยุคที่สองบ้านท่างามกับหน้าต่างแห่งโอกาส ทศวรรษที่2510-2540

ในช่วงทศวรรษ 2500 เป็นยุคที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี เป็นช่วงที่สังคมไทยนั้นได้เปลี่ยนแปลงให้เป็นสังคมทุนนิยมเด่นชัดขึ้นจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่1 ความพยายามที่ทำให้ประเทศไทยก้าวไปสู่ระบบอุตสาหกรรมโดยสร้างพื้นฐานเศรษฐกิจ (in-frastructure) อาทิ ไฟฟ้า ถนน เขื่อน สะพาน รวมทั้งได้เปลี่ยนแปลงชีวิตชาวไทยและเกิดคำขวัญในขณะนั้นว่า “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” (สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, 2538) ฉะนั้นการดำเนินนโยบายของภาครัฐได้มีการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยแอ่งที่ตั้งอยู่ระหว่างจังหวัดมหาสารคามกับจังหวัดร้อยเอ็ด ได้ดำเนินการในช่วงแรก ปี2506-2508 ดำเนินการช่วงที่สองเป็นการปรับปรุงตัวอ่างเก็บน้ำ ปี2524-2529 (ไพฑูรย์ สังวิบุตร, 2548) จึงเป็นปัจจัยหลักที่เปลี่ยนจากระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมอีกทั้งกิจกรรมการผลิตของบ้านท่างามไปเป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าข้าวโพดมากขึ้น

การดำเนินการกิจกรรมทางการเกษตรของชุมชนบ้านท่างาม ภายหลังจากมีการสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยแอ่ง พบว่ามีการทำกิจกรรมทางการเกษตรโดยสามารถแบ่งออกเป็นสองช่วง ช่วงแรกเริ่มประมาณ ปี2512 ช่วงที่สองปีเริ่ม 2525 การใช้ประโยชน์จากโครงการชลประทานอ่างเก็บน้ำห้วยแอ่งของชุมชนบ้านท่างาม ประมาณ ปี2512 พืชเศรษฐกิจชนิดแรกเป็นแตงโม โดยผู้เริ่มปลูกเป็นกลุ่มชาวจีน ชื่อเจ็กจื่อ มาจากในเมืองมหาสารคาม ตระเวนมาขอเช่าที่นาของชาวบ้านท่างาม เพื่อลงทุนทำการเกษตรเป็นระยะเวลา 1-2 ปี เมื่อกลุ่มนายทุนคนจีนทำการเก็บเกี่ยวผลผลิต ได้นำเอามาขายให้กับชาวบ้านในราคาที่ไม่แพงเกินเหตุ และชาวบ้านได้ไปขอซื้อถึงสวนแต่นายทุนก็เหนียว เนื่องจากชาวบ้านต้องการซื้อแค่พอกินนิดหน่อยจึงไม่ค่อยเต็มใจขายให้

ชาวบ้านท่างามจึงตัดสินใจลงปลูกแตงโมเอง ครั้งนั้นมีชาวบ้านที่ปลูกแตงโมประมาณ10 หลังคาเรือน เช่น พ่อใหญ่แหล่ พ่อใหญ่อ่อน เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตได้นำมาวางขายกับพื้นถนน ริมถนนสายมหาสารคาม-ร้อยเอ็ด ในช่วงที่เป็นถนนเลนเดียว ราคาลูกเล็ก2-3 บาท ลูกใหญ่ราคา4-5บาท แต่หากว่ากระบวนการที่ต้องลงทุนเยอะและใช้ยาสารเคมีปริมาณที่มาก ซึ่งอาจจะไม่คุ้มแก่การลงทุนกับสุขภาพที่เสียไป ชาวบ้านท่างามจึงเลิกการปลูกแตงโมไป (จุมทอง เทียมจันทร์, การสัมภาษณ์ ส่วนบุคคล, 25 กรกฎาคม 2567) สำหรับการปลูกข้าวโพดในส่วนที่บ้านท่างามเพื่อการค้ายังไม่พบในช่วงเวลานี้ แต่ในบริเวณใกล้เคียงคือบ้านหนองแสง อยู่ในเขตพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด พบว่ามีการปลูกข้าวโพดเพื่อขายแล้ว กิจกรรมทางการเกษตรของชุมชนบ้านท่างามในระยะที่สอง พืชเศรษฐกิจของชุมชนพบว่ามีเพิ่มขึ้น ปี2525 มีหัวนาเกษตร ชื่อ สุรัตน์ และชาวฝรั่ง ซึ่งเป็นกลุ่มนายช่างที่มาปรับปรุงอ่างเก็บน้ำห้วยแอ่งในรอบที่สอง เป็นผู้เข้ามาส่งเสริมชาวบ้านท่างามปลูกข้าวโพดเพื่อการค้าเป็นครั้งแรก โดยพืชเศรษฐกิจนอกจากข้าวโพดแล้ว ยังมีแตงกวา พริก มะเขือเทศ สตอเบอร์รี่ และข้าวฟ่าง ภายหลังจากพืชบางส่วนหายไปเนื่องจากไม่เหมาะกับสภาวะอากาศคือ สตอเบอร์รี่กับข้าวฟ่าง เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตสตอเบอร์รี่ลูกเล็กและไม่สวย จึงเก็บไว้กินและแจกจ่าย ส่วนข้าวฟ่างไม่ทราบว่าหายไปเพราะอะไร

ด้านกระบวนการเพาะปลูกเริ่มแรกมีความเหมือนกับยุคเศรษฐกิจแบบดั้งเดิม คือมีการใช้ควายในการไถยกร่อง ใช้ปุ๋ยคอก ขี้วัว ขี้ควาย แทน ปุ๋ยเคมี มีความเรียบง่าย ทั้งนี้เริ่มมีความซับซ้อนขึ้น ปี 2533 ในเรื่องกระบวนการผลิตอีกทั้งการดูแล กล่าวคือมีการนำรถไถนาแบบเดินตามมาใช้กับปุ๋ยเคมีมาใช้ครั้งแรก ปี 2533 ราคาปุ๋ยเคมีในขณะนั้นมีการลงทุนไร่ละ2 ถู ราคาถูกละ 300 บาท เป็นอัตราส่วนของการรอฟื้นและให้น้ำกับปุ๋ยจนถึงข้าวโพดออกผลผลิต ซึ่งยังไม่มีการใช้

ยาฆ่าแมลงในการปลูกข้าวโพดของชุมชนบ้านท่างาม เนื่องจากกรณีการปลูกแตงโมที่ชาวบ้านเคยเผชิญ อีกทั้งชาวบ้านบางส่วนไม่คุ้นในการใช้ยา (จุมทอง เทียมจันทร์, การสื่อสารส่วนบุคคล, 25 กรกฎาคม 2567)

รูปภาพที่ 5 พื้นที่ปลูกข้าวโพด ริมถนนแจ้งสนิท กลายเป็นสภาพเป็นพื้นที่ปลูกข้าว
ที่มา: นายธีรเมธ พรหมศิริเดช ถ่ายเมื่อ 25 กรกฎาคม 2567

รูปภาพที่ 6 พื้นที่ปลูกข้าวโพดภายในชุมชนเพื่อใช้ในระบบเกษตรพันธสัญญาแบบเครือข่าย
ที่มา : นายธีรเมธ พรหมศิริเดช ถ่ายเมื่อ 25 กรกฎาคม 2567

การไม่ใช้ยาฆ่าแมลงของชาวบ้านท่างามกับการปลูกข้าวโพด จึงทำให้การดูแลข้าวโพดในช่วงเวลานี้เป็นไปค่อนข้างลำบาก และได้ผลผลิตไม่ค่อยดี มักพบปัญหาในช่วงหน้าหนาวของทุกปี เชื่อว่าจะลงทำให้มีลักษณะใบสีชาวมักจะพัดเอาเชื้อราไปติดกับต้นข้าวโพดต้นอื่นๆทำให้เกิดเชื้อราระบาด ซึ่งก็เป็นช่วงที่ข้าวโพดกำลังออกฝัก พร้อมทั้งจะเตรียมขายชาวบ้านมักจะปล่อยทิ้งหรือตัดไปให้วัวกิน อีกปัญหาที่พบนอกจากเรื่องของศัตรูพืชคือเรื่องของน้ำท่วมหนักใน ปี 2535 ช่วงเดือนมีนาคม-เดือนเมษายนของทุกปี ต้นข้าวโพดโตในระดับเอว น้ำไม่มีพื้นที่ให้ระบายออก ทำให้ต้นข้าวโพดเน่าตาย ชาวบ้านท่างามจึงยอมขาดทุน ชาวบ้านท่างามที่ปลูกข้าวโพดและประสบปัญหาได้กล่าวว่า “ชาวบ้านท่างามที่ปลูกข้าวโพดขาย กล่าวว่าในช่วงที่เกิดโรคเชื้อราระบาด ตนปลูกข้าวโพด 2 ไร่ ได้ผลผลิตเพียง 5 กิโลเท่านั้น จึงไม่เพียงพอที่จะส่งขายให้แก่ผู้รับซื้อข้าวโพด”จึงไม่ได้มีการขายข้าวโพดในขณะนั้น (ทองศรี คำสมศรี, การสื่อสารส่วนบุคคล, 24 สิงหาคม 2567)

รูปแบบการขายข้าวโพดของชุมชนบ้านท่างาม ช่วงแรกที่ชุมชนมีการปลูกข้าวโพดเพื่อการค้าขายส่วนใหญ่นิยมขายส่งให้กับตลาดพรรณรวี ต้นละ3-4พันบาท ที่จังหวัดร้อยเอ็ดเป็นหลัก บางส่วนจะนำข้าวโพดใส่ตะกร้าหวาย และนั่งรถประจำทางมาขายที่ตลาดสดเมืองมหาสารคาม ฝักละ3-4บาท ตรงหอนาฬิกา ในช่วงปัจจุบันมีพ่อค้าจากที่อื่นมาเพิ่ม เช่น อำเภอบ้านไผ่ จัหวัดมหาสารคาม ซื้อแบบเหมาสวนต้นละ 8000 บาท (จุมทอง เทียมจันทร์, การสื่อสารส่วนบุคคล, 25 กรกฎาคม 2567) แต่รูปแบบที่เป็นภาพจำในปัจจุบันของคนเดินทางผ่านถนนสายมหาสารคาม-ร้อยเอ็ด คือการขายข้าวโพดริมถนน จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านท่างามยังพบว่าเริ่มขายครั้งแรกตั้งแต่ช่วงที่เป็นถนนเลนเดียว กรณีที่ขายช่วงถนนเลนเดียว ชาวบ้านจะตั้งแผงขายนั่งเรียงกัน มีพ่อค้าแม่ค้าขายข้าวโพดในจำนวนเพียงไม่กี่เจ้า ขายในราคาฝักละ5บาท แบบถุงละ20บาท เวลาารถจอดซื้อไปจอดตรงของใคร ก็ไม่มีการอิจฉาริษยากัน ระบบเศรษฐกิจแบบการค้าช่วงแรกของบ้านท่างาม ที่ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันของกลุ่มพ่อค้าแม่ค้าที่เอื้อเพื่อเกื้อหนุนกัน ชาวบ้านจะหาข้าวโพดออกมาจากบ้านไปต้มที่ริมถนน โดยอาศัยไม้จากกริมคลองห้วยแอ่งเป็นเชื้อเพลิงในการต้ม จะไม่ต้มข้าวโพดมาจากบ้านก่อนเพราะข้าวโพดจะเสียง่าย การต้มข้าวโพดจะต้มทีละน้อย เมื่อหมดค่อยต้มใหม่ วันไหนที่ขายดีจะได้ต้มทั้งวันจนฟันและข้าวโพดไม่พอต้ม (บังอร เกียวศรีจันทร์, การสื่อสารส่วนบุคคล, 24 สิงหาคม 2567)

ยุคที่สามการปลูกข้าวโพดของชุมชนบ้านท่างามกลายเป็นการปลูกข้าวโพดแบบเกษตรพันธสัญญา หลังทศวรรษ 2540-2568

หลังปี2540การดำเนินกิจกรรมการปลูกข้าวโพดของชุมชนบ้านท่างามที่ก้าวเข้าไปสู่ระบบเกษตรพันธสัญญา มีปัจจัยมาจากการเข้ามาส่งเสริมสนับสนุนโดยรัฐซึ่งเป็นกรมชลประทานผู้ดูแลอ่างเก็บน้ำห้วยแอ่ง ปี2545 ได้ดำเนินจัดกิจกรรมเทศกาลห้วยแอ่งเงินล้าน มีการจัดงาน 1 วัน มีการจัดขบวนแห่เป็นรูปฝักข้าวโพด อีกทั้งภายในงานมีการจัดประกวดนางงาม ที่ชาวบ้านเรียกว่าเทพีข้าวโพดห้วยแอ่ง โดยผู้ชนะการประกวดจะได้รับเงินรางวัล สถานที่จัดงานอยู่บริเวณที่เรียกว่า โนนนา ทางทิศตะวันออกของบ้านท่างาม วัตถุประสงค์ของการจัดงาน สร้างเสริมขวัญกำลังใจให้กับผู้ปลูกข้าวโพด และจงใจให้มีผู้ปลูกข้าวโพดมากขึ้น ผลของการจัดงานเทศกาลห้วยแอ่งเงินล้าน พบว่า เป็นการสร้างการรับรู้หรืออัตลักษณ์(identity) ทำให้มีคนรู้จักว่าข้าวโพดที่ขายอยู่ริมถนนสายมหาสารคาม-ร้อยเอ็ด คือข้าวโพดห้วยแอ่ง บ้านท่างาม อีกประการคือ หลังจากการจัดงานเทศกาลห้วยแอ่งเงินล้าน มีการเปลี่ยนรูปภาพตราประจำ อบต.ห้วยแอ่ง จากรูปอ่างเก็บน้ำห้วยแอ่ง เป็นรูปฝักข้าวโพดแทน อีกทั้งทำให้นายทุนรู้จักเพิ่มขึ้น (นิรันดร์ กุลาศรี, การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 กันยายน 2567)

กรณีเมื่อนายทุนรู้จักชุมชนบ้านท่างามในเรื่องการผลิตและขายข้าวโพด ซึ่งได้นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงต่อชุมชน เกิดการแข่งขันทางการผลิตและการขายโพดมากขึ้น จึงเป็นหน้าต่างแห่งโอกาสของนายทุนได้เข้ามาติดต่อกับชาวบ้าน มีการเจรจาเกี่ยวกับพันธสัญญาด้านการผลิต ที่มีบริษัทเข้ามามีส่วนในกระบวนการผลิต ที่เกษตรกรต้องปฏิบัติตามข้อกำหนด (ทัศนีย์ บัวระภา, 2550) กล่าวคือ นายทุนจากตัวจังหวัดมหาสารคามได้มีข้อเสนอให้ชาวบ้านท่างามซื้อเมล็ดพันธุ์ของพืชไร่พืชสวน เช่น พริก มะเขือเทศ มันแกว รวมทั้งข้าวโพด อีกทั้งซื้อปุ๋ย และสารเคมีต่างๆ ซึ่งนับว่าเป็นครั้งแรกที่ชาวบ้านท่างามใช้ยาหรือสารเคมีในการปลูกข้าวโพด โดยเน้นย้ำว่าต้องซื้อจากร้านของนายทุนเท่านั้น ห้ามไปซื้อจากที่อื่นเด็ดขาด

เมื่อถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยวผลผลิตให้ทางเกษตรกร หรือชาวบ้านไปแจ้งทางนายทุนเพื่อที่จะได้มารับซื้อผลผลิตจากชาวบ้านคืน เป็นการทำสัญญาประกันราคา ในรูปแบบเหมาสวน ต้นละ6-7 พันบาท โดยสัญญาทำด้วยวาจาหรือเป็นสัญญาปากเปล่าว่าจะรับซื้อผลผลิตทั้งหมดจากชาวบ้าน ชาวบ้านจึงมีความเชื่อมั่นว่ามีตลาดรองรับที่แน่นอนและได้รู้ราคาล่วงหน้า เมื่อถึงเวลาจริงกลับเลือกซื้อเฉพาะข้าวโพดที่สวยตามที่นายทุนพอใจ และปฏิเสธที่จะซื้อส่วนที่เหลือ “เขาเลือกเอาแบบมะหยิบมะหยอย”ทำให้ชาวบ้านมีผลผลิตตกค้างจำนวนมาก (นิรันดร์ กุลาศรี, การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 กันยายน 2567) สัญญาประกันราคาที่เสนอมานั้นไม่มีผลผูกพันแต่แรก แต่เป็นการจูงใจชาวบ้านให้ซื้อปัจจัยการผลิตเท่านั้น เมื่อชาวบ้านท่างามต้องเผชิญกับปัญหาที่ไม่มีตลาดรองรับผลผลิต เนื่องจากการทำพันธสัญญาแบบปากเปล่า ทำให้นายทุนละเลยต่อสัญญาได้ง่าย ไม่มีเอกสารเป็นหลักฐานทำให้ไม่สามารถใช้ต่อรองกับทางนายทุนได้ จึงกลายเป็นฝ่ายเสียเปรียบและไม่ได้รับความเป็นธรรม อีกทั้งสัญญาแบบปากเปล่ายังสามารถถูกเปลี่ยนแปลงได้ตามใจ การที่นายทุนควบคุมต้นทุนและปลายทางด้วย

สัญญาแบบปากเปล่า เป็นเครื่องมือโยนความเสี่ยงไปให้เกษตรกรแทน ทำให้ชาวบ้านตกอยู่ในภาวะข้อจำกัดที่ต้องพยายามหาทางออก การตีแผ่เหตุการณ์นี้ถูกถ่ายทอดผ่านวลีซ้ำๆ ว่า“ไทบ้านต้มข้าวโพด นายทุนต้มไทบ้าน”

ในประเด็น สัญญาปากเปล่า และการถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายทุน เมื่อมองในมุมความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (Power Relations) ระหว่างเกษตรกรกับพ่อค้าคนกลาง ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (Power Relations) หมายถึง การควบคุมกิจกรรมการดำเนินชีวิตของผู้อื่น ใช้กลไกเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่ผู้มีอำนาจต้องการให้เป็นตามเป้าหมายของตนเอง กรณีบ้านท่างามพ่อค้าหรือนายทุนภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญาเป็นผู้ถืออำนาจเหนือกว่าเกษตรกร โดยใช้รูปแบบการทำพันธสัญญาแบบปากเปล่า เมื่อข้อสัญญาได้ผูกมัดถือเป็นอำนาจโดยตรง จากการออกข้อเสนอให้เกษตรกรทำตาม โดยซื้อเมล็ดพันธุ์กับร้านของนายทุน ขณะเดียวกันนายทุนสร้างความยินยอมผ่านข้อเสนอที่ดูเหมือนเป็นกลาง (วิชุดา ผาทอง, 2567) แต่ไม่เป็นธรรมเนื่องจากการทำสัญญาแบบปากเปล่า เกษตรบ้านท่างามไม่มีอำนาจต่อรองทุกกระบวนการ จึงนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมบ้านท่างาม ดังนั้นสามารถอธิบายอย่างสรุปได้ว่านายทุนหรือบริษัทต้องการสินค้า แต่นายทุนไม่ยอมที่ผลิตสินค้าเอง ก็เลยไปจ้างเกษตรกรบ้านท่างามให้ผลิตสินค้าให้ เมื่อพอเกษตรกรเก็บเกี่ยวผลผลิตทำให้สำเร็จ นายทุนได้สินค้าไปแปรรูปหรือจำหน่าย ส่วนเกษตรกรบ้านท่างามได้เงินที่นายทุนว่าจ้างตามเงื่อนไขความสัมพันธ์ในรูปแบบนี้จึงเรียกว่า “ผลประโยชน์ต่างตอบแทน” ต่างฝ่ายต่างได้ประโยชน์จากกันและกัน สำหรับเกษตรกรบ้านท่างามเป็นผลประโยชน์ที่ดูเหมือนต่างตอบแทน หากว่าเป็นผลประโยชน์ที่เอารัดเอาเปรียบจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

ด้วยปัจจัยเหล่านี้เองผลักดันให้เกษตรกรชาวบ้านท่างามต้องหาทางปรับตัว โดยไม่ต้องการที่จะพึ่งพาการช่วยเหลือจากนายทุน โดยนำผลผลิตมาวางขายริมถนนสายมหาสารคาม-ร้อยเอ็ด หรือถนนแจ้งสนิท และหน้าบ้านของตนเอง เป็นการสร้างตลาดทางเลือกเพราะสะดวกแก่การขายไม่ต้องลงทุนเช่าที่ จะเปิด-ปิดร้านตามแต่ที่เราสะดวกจะขายอย่างไร ย่อมทำได้ จึงทำให้เกิดร้านขายข้าวโพดริมถนนมากถึงเกือบ30ร้าน จากมีไม่กี่ร้าน นับว่าเป็นการขยายตัวทางการค้าของชุมชนบ้านท่างาม เป็นช่วงที่ชุมชนบ้านท่างามทำกิจกรรมการปลูกข้าวโพดเพื่อขายเป็นอาชีพหลัก ถึงอย่างไรภายหลังจากนี้เคยมีบริษัทต่างๆ เข้ามายังชุมชนเคยมาขอเสนอในลักษณะเดิมแต่ชาวบ้านไม่รับ ชาวบ้านรับเพียงกลุ่มที่มาเสนอในลักษณะเซลล์ขายจำพวกเมล็ดหรือสารเคมีเท่านั้น ในส่วนการทำนาของบ้านท่างามในช่วงนี้ พบว่ามีน้อยถึงแม้ชุมชนจะมีความพร้อมในเรื่องของน้ำที่เป็นปัจจัยหลักในการทำนาก็ตาม (นิรันดร์ ฤทธาศรี, การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 กันยายน 2567)

รูปภาพที่ 7 แคมป์ขายข้าวโพด ริมถนนแจ้งสนิท
ที่มา : นายธีรเมธ พรหมศิริเดช ถ่ายเมื่อ 25 กรกฎาคม 2567

รูปภาพที่ 8 ลักษณะการขายข้าวโพดแบบถุง
ที่มา : นายธีรเมธ พรหมศิริเดช ถ่ายเมื่อ 25 กรกฎาคม 2567

การหันเหปรับเปลี่ยนจากการปลูกข้าวโพดมาสู่การทำนาของบ้านท่างามช่วง ปี 2556-2557 ซึ่งตรงกับสมัยรัฐบาล ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร จากโครงการนโยบายรับจำนำข้าวเพราะตอนนั้นราคาข้าว กิโลละ 15-17 บาท ชาวบ้านเลยเริ่มหันมาสนใจทำนามากขึ้น โดยเฉพาะนาปรัง เนื่องจากมีน้ำจากคลองที่สามารถสูบเข้าไปในนาได้ง่ายๆ แค่อจ่ายค่าคลองสูบน้ำครั้งละ 50 บาทเท่านั้น จากที่เมื่อก่อนทำนาปีอย่างเดียว ซึ่งส่วนมากก็เน้นปลูกข้าวโพดแทบทั้งปี จึงมีการเริ่มเปลี่ยนมาปลูกข้าว ในช่วงนาปีและนาปรัง นอกจากเรื่องราคาข้าวที่สูงใจแล้ว อีกทั้งมีเรื่องประเด็นความมั่นคงในการถือครองที่ดินทำกิน เป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางอาชีพ ปี 2560 มีการสร้างเสาไฟฟ้าแรงสูงผ่านพื้นที่นา ถึงแม้ชาวบ้านยังพอทำกินได้อยู่เพราะไม่ได้โอนกรรมสิทธิ์ให้รัฐ แต่ก็เสียพื้นที่ไปบางส่วน ต่อมาในปี 2565 ยิ่งชัดเจนขึ้น เพราะมีโครงการรถไฟรางคู่ที่รัฐเข้ามาเวนคืนที่ดินไปแบบสิทธิ์ขาด บางคนได้เงินชดเชยเป็นล้าน ซึ่งแน่นอนว่าชีวิตดีขึ้นในแง่ฐานะ แต่ก็ทำให้ไม่มีที่ทำกินเหมือนเดิม ส่วนข้าวโพดก็ลดเหลือปลูกแค่ช่วงต้นปลายปีถึงต้นปี ทำให้พอถึงช่วงที่เป็นฤดูทำนา ก็ไม่มีข้าวโพดให้ขายเหมือนเมื่อก่อน คนที่เคยขายข้าวโพดตามเฟืองริมถนนก็เลยไม่มีของขาย (ทองพูล คำทอน, การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 กันยายน 2567)

รูปภาพที่ 9 การก่อสร้างทางรถไฟคู่ขนาน
ที่มา : นายธีรเมธ พรหมศิริเดช ถ่ายเมื่อ 17 กันยายน 2567

รูปภาพที่ 10 เสาไฟฟ้าแรงสูง

ที่มา : นายธีรเมธ พรหมศิริเดช ถ่ายเมื่อ 17 กันยายน 2567

ปัจจัยจากการลดลงของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโพดนั้นทำให้เกิดพันธสัญญาของกลุ่มชาวบ้านเอง โดยชาวบ้านบางส่วนได้มีการไปปรับซื้อข้าวโพดจากภายนอกมาขาย และมีส่วนน้อยที่มีพื้นว่างสำหรับเพาะปลูกข้าวโพด โดยชาวบ้านรับซื้อข้าวโพดจากกลุ่มคนเหล่านี้มาขายต่อ ซึ่งเป็นลักษณะพันธสัญญาด้านการตลาด เป็นลักษณะการตกลงซื้อขายล่วงหน้า ในเรื่องปริมาณ ระยะเวลา ราคาซื้อขาย (ทัศนีย์ บัวระภา, 2550) โดยมีการทำสัญญาปากเปล่าชาวบ้านได้อาศัยความไว้วางใจจากกลุ่มเครือข่าย ได้มีการหยิบยืมข้าวโพดที่เป็นฝักไปขาย จะรับฝักมาในราคา 5 บาท มาขายต่อในราคาฝักละ 10 บาท วิธีการคั้นขึ้นอยู่กับข้อตกลงของทั้งสองฝ่าย เช่น ยืมข้าวโพดมาเมื่อขายเสร็จจะจ่ายคืนเป็นเงินภายใน 1-3 วัน อีกกรณีหนึ่งจะซื้อเมล็ดพันธุ์มาแทนในฤดูกาลถัดไป หรือคั้นข้าวโพดแบบฝักแทนเท่าจำนวนที่ยืมมา (นิรันดร์ กุลาศรี, การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 กันยายน 2567) โดยจะเอาข้าวโพดไปขายตามตลาดริมถนนสายมหาสารคาม-ร้อยเอ็ดบางส่วน และขายในสื่อออนไลน์ของตนเอง

ในกรณีเกษตรกรพันธสัญญาของกลุ่มชาวบ้าน ทำให้ทราบว่าความสำคัญหรือประโยชน์จากความสัมพันธ์ของคนกับคนในระบบเศรษฐกิจ โดยการอาศัยระบบเครือข่ายที่มีประโยชน์กับการดำเนินการทางเศรษฐกิจบ้านทำงานอย่างมาก สามารถเป็นกลไกที่ช่วยจัดการความเสี่ยงหรือข้อจำกัด จากระบบเศรษฐกิจด้วยตนเอง โดยไม่ต้องหวังพึ่งนายทุนหรือหน่วยงานจากภาครัฐ (ประนุช ทรัพย์สาร, 2525) ประเด็นวัฒนธรรมท้องถิ่นในการช่วยเหลือเครือข่ายและการต่อรองผลประโยชน์ เป็นตัวที่ชี้ชัดว่า ทูทางสังคม (Social Capital) นี้ทำหน้าที่เป็นกลไกในการบรรเทาความเสี่ยงจากระบบทุนนิยมได้ ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของคนในชุมชนบ้านทำงานอย่างน้อยสองคนขึ้นไป ที่ได้สะสมจากทุนทางสังคมเดิมของชุมชนบ้านทำงานหรือในภาคอีสานเอง คือการเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกัน ใครที่เดินผ่านบ้านแม้จะเป็นคนไม่รู้จักยังทักทายเรียกมาทานข้าวด้วย หรือการตั้งหมอน้ำดื่มไว้บ้านในสมัยก่อนให้คนเดินทางผ่านไปมาได้ดื่มกิน มีสำนวนของคนอีสานที่สอดคล้องว่า "หมากและพลูของสู่กันเคี้ยว ข้าวและน้ำของสู่กันกิน" หมายความว่ามီးอะไรให้แบ่งปันกันไป ทูทางสังคมถูกนำมาปฏิบัติเป็นฐานและถูกหล่อหลอมมาจากการดำเนินชีวิตกลายเป็นกลไก ชาวบ้านร่วมกันคิดร่วมกันทำ กลายเป็นนัยสำคัญช่วยสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน (ไมตรี อินทรีย์, 2560) โดยใช้ทุนความมีน้ำใจเป็นเครื่องมือในการพึ่งพากันและกัน ทดแทนการพึ่งพาระบบทุนนิยม สามารถตอบสนองความต้องการของชาวบ้านกับการจัดการปัญหาด้านเศรษฐกิจของชุมชนได้ในทิศทางที่ดี

บทสรุป

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า การปลูกข้าวโพดของชุมชนบ้านท่างาม มีความเปลี่ยนแปลง ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ช่วงเวลาที่สำคัญและในมุมมองทางประวัติศาสตร์สังคม พบว่ามีความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ กล่าวคือในระยะแรกก่อนทศวรรษที่ 2510 ชุมชนบ้านท่างามมีระบบเศรษฐกิจแบบยังพอยังชีพ ผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองและครอบครัว มีความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติ โดยอาศัยทรัพยากรจากคลองห้วยแอ่ง ทั้งการหาปลา ทำปลาร้า ปลูกพืชผักเพื่อเป็นอาหาร และทอผ้าใช้เอง การปลูกข้าวโพดมีไว้เพื่อบริโภคและเลี้ยงสัตว์เท่านั้น ต่อมาเมื่อมีการสร้าง อ่างเก็บน้ำห้วยแอ่งในทศวรรษที่ 2500 เกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ-สังคม โดยเฉพาะการเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์มากขึ้น เกิดความสัมพันธ์ของคนกับคนที่ซับซ้อนมากขึ้น โดยเฉพาะผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในความสัมพันธ์ ทำเกษตรกรรมเพื่อขายครั้งแรกเริ่มตั้งแต่ปี 2512 โดยเฉพาะการปลูกแตงโมเพื่อการค้าขาย ส่วนการปลูกข้าวโพดเพื่อขายเริ่มหลังปี 2525 เป็นต้นมา โดยเริ่มขยายพื้นที่วางขายผลผลิตบริเวณริมถนนสายมหาสารคาม-ร้อยเอ็ด (ถนนแจ้งสนิท) ให้กับผู้ที่เดินทางสัญจรผ่านเส้นทางสายนี้ และขายให้กับพ่อค้าภายนอกที่มาซื้อแบบเหมาสวน

ต่อมาในทศวรรษที่ 2540 ชุมชนบ้านท่างามเริ่มปลูกข้าวโพดในลักษณะที่เรียกว่าเกษตรพันธสัญญา ที่ต้องพึ่งพานายทุนที่กำหนดเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย และสารเคมี อย่างไรก็ตามในระยะเวลาแรกเป็นเพียงสัญญาที่เรียกว่าสัญญาปากเปล่าที่ไม่มีลายลักษณ์อักษร ทำให้เกิดข้อจำกัดต่อชาวบ้าน ดังนั้นชาวบ้านผืนตัวมาตั้งร้านขายข้าวโพดเองบริเวณริมถนนสายมหาสารคาม-ร้อยเอ็ด จนกลายเป็นแหล่งค้าขายสำคัญและเป็นรู้จักของผู้ใช้เส้นทางสายนี้ เข้าสู่ช่วงรัฐบาลยิ่งลักษณ์ที่ราคาข้าวสูง ซึ่งมาจากโครงการรับจำนำข้าว ชาวบ้านท่างามจึงหันกลับมาทำนามากขึ้น ส่งผลให้การปลูกข้าวโพดลดลง ทว่าระบบเศรษฐกิจแบบเกษตรพันธสัญญาแบบปากเปล่า ยังคงดำเนินการอยู่จนถึงปัจจุบัน ซึ่งขับเคลื่อนด้วยความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติและการพึ่งพากันภายในชุมชน เป็นความสัมพันธ์ที่เป็นวัฒนธรรมของคนอีสาน ที่เรียกเป็นภาษาอีสานว่า “ชาวพี่ ชาวน้อง” หรือที่เรียกว่าการช่วยเหลือที่ น้อง ในเครือญาติเดียวกันนั่นเอง อย่างไรก็ตามการช่วยเหลือดังกล่าวภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (Power Relations) มักมีเรื่องผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจซ้อนทับอีกชั้นหนึ่ง ในลักษณะที่เรียกว่า “ผลประโยชน์ต่างตอบแทน” พลวัตที่เปลี่ยนแปลงไปจากปัจจัยทางเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อชุมชนบ้านท่างาม เกษตรกรต้องหันไปพึ่งพาเงินตราต่อการดำรงชีพ เมื่อก่อนน้ำที่ใช้ทำเกษตรกรรมใช้ได้ฟรี ต่อมาเมื่อมีการสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยแอ่งและคลองข่อย เกษตรกรต้องใช้เงินซื้อน้ำอีกทั้งมีเวลาเปิดปิด ทำให้สังคมบ้านท่างามเกิดการแข่งขันเพื่อปากท้องมากขึ้น

จากที่กล่าวมาในเนื้อหาบทความวิชาการ ยังไม่พบว่าภาครัฐหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เข้ามามีบทบาทในด้านการเจรจาไกล่เกลี่ยให้กับชาวบ้านที่เป็นเกษตรกรในปัญหาข้อจำกัดดังกล่าว ผู้ศึกษาเห็นควรว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น อบต. อย่างน้อยควรเข้าไปรื้อฟื้นงานงานเทศบาลห้วยแอ่งเงินล้าน จากที่เคยจัดไปเพียงครั้งเดียวไม่จัดอีกเลย ควรนำกลับมาเพื่อสร้างพื้นที่ทางการค้าแบบใหม่ในรูปแบบประเพณีประดิษฐ์ อย่างน้อยสัปดาห์ละหนึ่งครั้ง และบูรณาการเทศบาลร่วมกับกรมชลประทานผู้ดูแลอ่างเก็บน้ำห้วยแอ่ง เพื่อยกระดับให้อ่างเก็บน้ำห้วยแอ่งกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวให้กับชุมชนโดยรอบ เกษตรกรในพื้นที่สามารถหารายได้เพิ่มขึ้นอีกช่องทางหนึ่ง นอกจากการขายข้าวโพดแบบเหมาสวน และวางขายริมถนนสายมหาสารคาม-ร้อยเอ็ด เพื่อหลีกเลี่ยงการทำเกษตรพันธสัญญาแบบปากเปล่าที่ใช้กันในปัจจุบัน ที่อาจนำไปสู่ปัญหาในภายหลัง เนื่องจากชุมชนมีทรัพยากรที่เป็นทุนอยู่แล้ว ขาดเพียงแค่ออกาสขาดหน่วยงานมาส่งเสริมให้เกิดเป็นรูปธรรม

เอกสารอ้างอิง

- เจตน์ฉัตร พุ่มพันธ์. (2552). *ทักษะของเกษตรกรผู้ปลูกอ้อยต่อระบบเกษตรพันธสัญญา*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. TU Digital Collections. <https://digital.library.tu.ac.th>
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2550). *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต* (พิมพ์ครั้งที่ 5). สำนักพิมพ์สร้างสรรค์
- ทัศนีย์ บัวระภา. (2550). *ทุนทางสังคมและผลกระทบของเกษตรพันธสัญญาที่มีต่อชุมชนและเกษตรกรกลุ่มผู้เลี้ยงปลาในกระชัง จังหวัดมหาสารคาม* [รายงานการวิจัย]. งบประมาณแผ่นดินประจำปี 2549 มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- ประนุช ทรัพย์สาร. (2525). *วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ไพฑูรย์ สังวิบุตร. (2548). *การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรในพื้นที่โครงการชลประทานห้วยแอ่งของชาวบ้านหนองแสง ตำบลโพธิ์สัย อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดร้อยเอ็ด* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. (2545). *สารานุกรมประวัติหมู่บ้านและสถานที่ใน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม*. พิมพ์โดยโครงการตำราคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์เนื่องในวาระครบรอบ 35 ปี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- ไมตรี เจริญ. (2560). *ทุนทางสังคม Socail Capital*.วารสารนาคบุตรปริทัศน์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช, 9(2),14-25. <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/nakboot/article/view/104774/83551>
- วิชุดา ผาทอง. (2567). *ทฤษฎีความสัมพันธ์เชิงอำนาจ: บทวิเคราะห์กรณีศึกษาสังคมร่วมสมัย*.วารสารนวัตกรรมสังคมศาสตร์, 1(5), 35-44. <https://so13.tci-thaijo.org/index.php/jssi/article/view/1231/93>
- สุวิทย์ อิศาศวัต และดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2538). *ประวัติศาสตร์อีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน* (พิมพ์ครั้งที่ 2). สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- สุรศักดิ์ วงษ์ไธสง. (2563). *มุมมองของเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่และผู้ปลูกอ้อยต่อการนำพระราชบัญญัติส่งเสริมและพัฒนา ระบบเกษตรพันธสัญญา พ.ศ. 2560 มาใช้ในพื้นที่อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม]. <http://202.28.34.124/dspace/bitstream/123456789/1206/1/60011380019.pdf>